

Det åbne lands unikke goder

Arler, Finn

Published in:
Bæredygtighed

Publication date:
2015

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Arler, F. (2015). Det åbne lands unikke goder. I F. Arler, M. Mosgaard, & H. Riisgaard (red.), *Bæredygtighed: værdier, regler og metoder* (1 udg., Bind 1, s. 127-153). Aarhus Universitetsforlag.
<http://da.unipress.dk/udgivelser/b/bæredygtighed/>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

KAPITEL 5

Det åbne lands unikke goder

Finn Arler

Som nævnt i kapitel 1 handler bæredygtighed ikke blot om menneskeartens overlevelse, heller ikke om at bevare alting, netop som det er nu, eller om at bevare den økonomiske kapital uanset fordelingen på naturkapital, produceret kapital og human (social og intellektuel) kapital. Det handler også om at bevare eller udvikle en række særlige goder, som ikke er direkte nødvendige for overlevelse, men som heller ikke uden videre kan udskiftes med andre (jf. også Agger et al. 2000).

I dette kapitel skal vi se nærmere på den gruppe af særlige goder, hvis bevarelse for eftertiden skal sikres gennem reguleringer i det åbne land. Sådanne goder er sjældent uundværlige i en snæver nyttemæssig forstand, men kan stadig have stor kulturel eller moralsk betydning. Det kan i det enkelte tilfælde diskuteres, om der er tale om egentlige *unikke* goder, der aldrig vil kunne erstattes, om *karakteristiske* goder, der vanskeligt kan udskiftes, eller om mere *generelle* goder, der er så udbredte, at de relativt let kan ombyttes med andre (Wilhelmudvalget 2001). Det afgørende er, at der er visse goder, som kulturelle fællesskaber finder det værdifuldt at bevare som del af en fælles natur- og kulturarv.

Man kan spørge, om der ikke er tale om luksusproblemer i forhold til andre problemer under overskriften 'bæredygtighed'. Et første svar blev givet af den skotske filosof Francis Hutcheson i første halvdel af 1700-tallet, da han af "den fortravlede del af menneskeheden" blev bebrejdet sin luftige interesse for det skønne. Hutcheson svarede ved at gøre opmærksom på, at tilfredsstillelsen af skønhedssansen i sidste ende er den vigtigste grund til, at også de fortravlede selv søger velstand og magt (Hutcheson 1725/2004). Skal bæredygtighed handle om mere end nogen overlevelse, må man identificere goder, som i særlig grad vil kunne fremme kommende generationers livsværdi. Et andet svar er, at vi med de unikke goder er inde på den fælles identitet og det fælles ansvarsområde. Sådanne goders bevarelse bør ikke afhænge af forbigående private præferencer.

I dette kapitel vil jeg koncentrere mig om fællesskabsgoder i det åbne land. Kapitlet indledes med en kort diskussion af begreberne 'landskab' og 'natur', der sammen med begreber som 'landskabskvalitet' og 'naturkvalitet' er centrale for tolkningen af det

åbne lands goder. I anden del præsenteres en række historisk væsentlige tolkninger af, hvad der karakteriserer god natur- og landskabskvalitet. I tredje del behandles endelig nogle af de aktuelle tolkninger af, hvad der karakteriserer bevaringsværdig natur.

Begreberne ‘landskab’ og ‘natur’

Landskab

Ifølge Europarådets *Landskabskonvention* er et landskab “et område, sådan som det opfattes af lokale folk eller besøgende, og hvis karakter er resultatet af handlinger og samspil mellem naturlige og kulturelle faktorer” (Europarådet 2000). Definitionen angiver lidt indirekte begrebets dobbeltsidighed (jf. også Tuan 1977). På den ene side udgør landskabet et *rum*. ‘Landskab’ er her en fysisk-arealmæssig kategori, der refererer til områder af en vis størrelse samt alle de elementer, der befinder sig deri. Landskab kan i denne forstand nøgternt betragtes, optegnes og kortlægges, og elementerne kan registreres, måles og sættes ind på et kort.

På den anden side er landskabet også et *sted*. ‘Landskab’ er her en oplevelses- eller opfattelsesmæssig kategori; den betegner et givet område og dets omgivelser i deres helhed, sådan som de opfattes, betragtes og tolkes af mennesker. Opfattelsen af landskabet er præget af fysisk markante træk, f.eks. bjergtoppe, skove eller floder, og af menneskeligt formede elementer som marker, kraftværker eller byer. Tilsammen giver de hvert landskab en særlig karakter, som opfattes af og påvirker den, der bor eller færdes i landskabet. Opfattelsen er dog samtidig præget af den besøgendes kendskab til områdets natur- og kulturhistoriske udvikling og de efterladte spor i landskabet.

Landskabet som sted er udgangspunkt for identifikation af værdier, som søges bevaret for eftertiden (jf. også kapitel 19). Pointen er ikke, at landskaber skal “henkoges”, som Poul Henningsen i 1920’erne beskyldte Naturfredningsforeningen for at ønske. Der er snarere tale om en bestræbelse på at få identificeret de træk og elementer i et landskab, som gør det attraktivt, interessant eller rigt på fortælleværdi, bl.a. for at hæve kvaliteten af aktiviteter, der finder sted i landskabet. Hvis markante træk fjernes, tildækkes eller ignoreres ved landskabsændringer – f.eks. byggeri, vejanlæg eller landbrugsproduktion – forfladiges og trivialiseres landskabet.

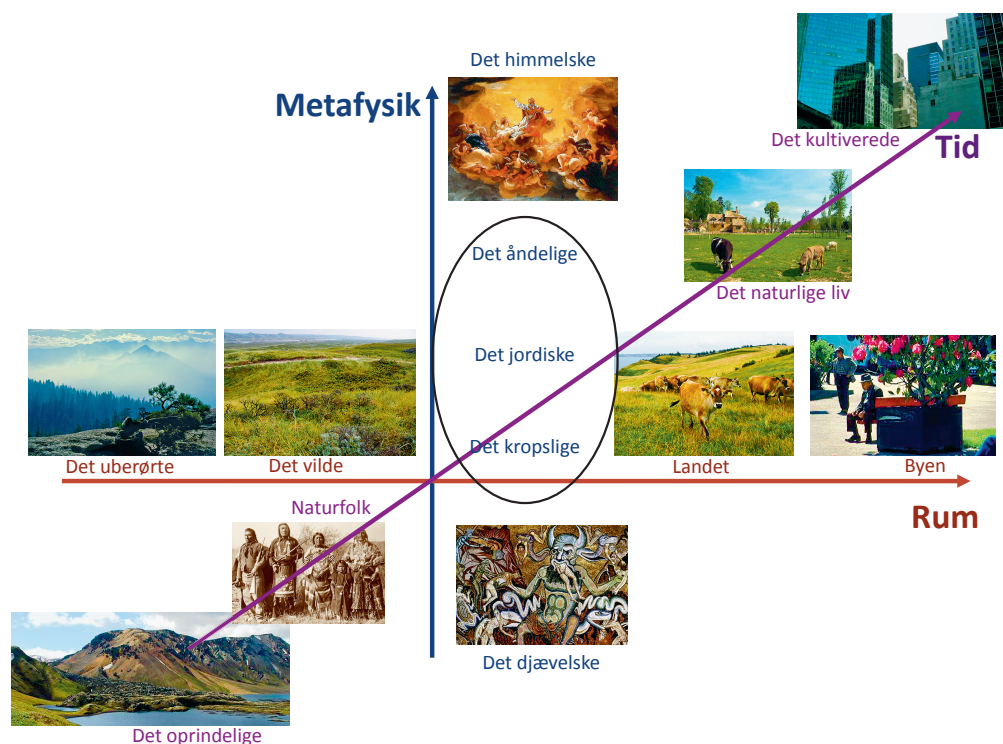
Den komplekse natur

Begrebet ‘natur’ er noget mere kompliceret og flertydigt end begrebet ‘landskab’. Når der f.eks. tales om, at “vi skal have mere natur”, at “naturen ved bedst”, at “der kun er brugt naturmaterialer”, at “økologisk jordbrug følger naturen”, at “naturen viser sine enorme kræfter”, at “vi skal leve på en mere naturlig måde”, at “det er godt at komme

ud i naturen”, at “folk på landet lever tættere på naturen end bymennesker”, eller at “naturen ikke stopper ved bygrænsen”, så skal der ikke megen begrebsanalyse til for at indse, at ‘natur’ ikke kan betyde det samme i alle de ni formuleringer. Snarere er der tale om forskellige tolkninger af begrebet (jf. også bl.a. Fink 1995).

Figur 5.1 viser tre af de dimensioner, som influerer på opfattelsen af, hvad der gælder for natur. I den *tidslige* dimension indtager naturen typisk pladsen som det oprindelige, der ophører i det øjeblik, mennesker påvirker det. Stort set intet på kloden er oprindeligt natur i denne forstand. Andre vil omvendt sige, at det er muligt at lave “naturgenopretning”, så naturen kan komme sig igen fra sin øjeblikkelige usle tilstand. Andre igen vil hævde, at det alt sammen trods alt forbliver natur hele vejen, selvom der fra tid til anden bliver tale om en ny en af slagsen.

I den *rumlige* dimension kan naturen igen være det uberørte, der befinder sig utilgængelige steder, men som der stort set ikke er mere tilbage af. Det kan også være det vilde, det uregulerede, der i reglen ligger uden for, men ofte trænger ind i det dyrkede og planlagte. Det er det, der kommer af sig selv og passer sig selv som vejret,

Figur 5.1. Tre dimensioner af betydning for naturbegrebet. I tidsdimensionen opfattes naturen som det oprindelige i modsætning til det menneskeligt påvirkede. Rumligt sættes grænsen forskelligt. Metafysisk befinder naturen sig mellem det over- og det undernaturlige.

kystlinjen og selvsåede planter eller som dyr, der selv finder vej. For mange er en tur i skoven dog også en tur ud i naturen, selvom der er tale om plantet produktionsskov. Det samme gælder haveanlæg af den engelske slags, hvor man næsten tror, at alting har ordnet sig af egen kraft. Selv højt forædlet malkekvæg kan vel kaldes mere naturlige drikkevarerproducenter end sodavandsanlæg. Helt inde i byen findes vild natur som mælkebøtter, der bryder gennem stenbroens asfalt, eller måske sågar højkultiverede roser i kommunale kummer.

I den *metafysiske* dimension er naturen det jordiske midtvejs mellem det djævelsk-underjordiske og det ophøjet-overnaturlige. Menneskene opfattes som splittede mellem det åndeligt-ophøjede, tankeverdenen, der bringer os tæt på det overnaturlige, og kroppen, hvis næsten ustyrlige drifter ikke blot gør os til uskyldige naturvæsner, men ofte leder os faretruende tæt på det djævelske. Fra et religiøst synspunkt er menneskene typisk hævet over naturen – “ét mæ’ ‘en bli’r man aldri””, som Gitte siger i en af Per Højholts monologer – selvom vi omvendt kan synke lavere end dyret, hvis vi for let giver efter for drifternes lokketoner.

For nogle står den autentiske natur, skaberens mesterværk, i al sin fuldendthed langt over menneskenes fejlbehæftede virke, som den derfor må beskyttes mod. For darwinister er menneskene, deres gerninger og alt deres væsen derimod akkurat lige så naturlige som alle andre organismer. Selvom menneskene – naturligvis og på naturlig vis – har føjet brikker til, som verden aldrig har kendt mage til. Naturen som helhed er hverken stationær eller primitiv, og det er ikke første gang, den har rykket på sig og udviklet nye fænomener.

De tre dimensioner udtømmer ikke alle naturbegrebets betydninger. F.eks. er det vanskeligt at placere ‘natur’ som det karakteristiske, som når vi taler om menneskets natur. Heller ikke sagens natur er – naturligvis, havde jeg igen nær sagt – så ligetil at placere i de tre dimensioner. Hvad naturens egen natur er, afhænger på sin side i høj grad af, hvordan vi afgrænser den i de tre dimensioner, men den er så i øvrigt på skift blevet beskrevet som det kedeligt lovbundne, det organisk udfoldende og det kreativt uforudsigelige – hvad enten det så kontrasteres med menneskenes kultur, eller om menneskene tværtimod passer rigtig godt ind i mønsteret.

Naturbegrebets mangetydighed gør det vanskeligere at identificere, hvad der er værd at bevare for eftertiden under betegnelsen ‘naturbeskyttelse’. Blot at sige, at der skal efterlades mere natur til vore efterkommere, er det samme som intet at sige. Det hævdes ofte, at hvis man i stedet – med Darwin – siger, at det hele forbliver natur, uanset hvad mennesker gør, så siger man samtidig, at alt er lige godt eller ligegyldigt. Det er imidlertid en kortslutning. Det tydeliggør derimod, at betegnelsen ‘natur’ vanskeligt kan bruges som kvalitetsstempel. Naturen omfatter både godt og skidt, afhængigt af tid, sted og formål. Det er derfor altid nødvendigt at præcisere, hvad det er, man vil

Figur 5.2. Nytte og skønhed forenet. Til venstre Thomas Gainsboroughs 'Mr. and Mrs. Andrews' i det ideale landskab fra 1750 (National Gallery, London), til højre Pieter Claesz' appetitlige 'Stilleben med frugt og rømerglas' fra 1644 (Budapest Kunstmuseum).

bevare, og hvorfor. Hensigten med de følgende afsnit er da også at bidrage til denne præcisering ved at fremdrage bud på kvaliteter, der kunne være værd at bevare for eftertiden.

Klassiske opfattelser af natur- og landskabskvalitet

Nytte og skønhed forenet

En klassisk opfattelse af landskabelig eller naturmæssig skønhed er den, at skønhed og nytte er tæt forbundne. Opfattelsen har ofte religiøs baggrund; er jorden skabt for mennesker, er foreningen af nytte og skønhed forventelig. Skal man tro den britiske 1600-tals-biolog John Ray har den alvise skaber ikke blot skabt på én gang nyttige og smukke planter og dyr. Han har samtidig givet os sansen for skønhed og sørget for, at den største skønhed opstår, når mennesker har bekæmpet det golde vildnis og omhyggeligt kultiveret sine omgivelser. Potentialet var der fra skaberens hånd, men er bevidst holdt skjult, så mennesker først gennem arbejde og kreativitet kan bringe det for en dag (Ray 1691).

Foreningen af nytte og skønhed behøver dog ikke have rod i en religiøs opfattelse. Mange landmænd og forstfolk har fortsat en instinktiv uvilje mod rodede og uplejede omgivelser, hvor ukrudt og uønskede planter dominerer, eller hvor nedfaldne grene og væltede træer dækker skovbunden. I stedet beundres den velplejede mark eller den veldrevne plantage, der afspejler ejerens omhyggelighed og jordens produktivitet. Fra en jagtmæssig vinkel vil rodede områder med skjulesteder for vildtet dog ofte være både nyttige og attraktive, sådan som det ses i baggrunden på Gainsboroughs billede i figur 5.2.

Figur 5.3. En typisk engelsk landskabshave, Petworth, indrettet af Lancelot Brown efter stedets "capabilities" i midten af 1700-tallet med åbne udsigter, glatte flader, buede linjer, livgivende vand, grupper med træer og grænseflader af buske, hvor man kan gå i skjul (foto: FA).

Det skønne: Den organisk-harmoniske og nyttefrie natur

Opfattelsen af naturområder som noget, der besidder skønhed i kraft af andre kvaliteter end nytteværdien, fordrer et overskud, der muliggør distance til nytten. Man kan tolke renæssance- og især barokhaverne og den sideløbende interesse for landskabsscenerier i malerkunsten som tidlige udtryk for erkendelsen af omgivelsernes affektive virkning og betydning for mennesker som andet end nytteværdi. Det er dog først i løbet af 1700-tallet, at landskaber og naturområder for alvor bliver betragtet som skønne eller interessante uafhængigt af den produktionsmæssige nytte. Der er ganske vist også social nytte på spil – haver og samlinger blev forbundet med magt og prestige – men denne form for nytte snylter på det, den tyske filosof Immanuel Kant betegnede som interesse-sløs interesse, dvs. den nyttefri optagethed af områdets kvaliteter (Kant 1790/1974).

Det første klare naturideal var det organisk-harmoniske sceneri. Det er dette ideal, landskabsarkitekter som Charles Bridgeman, William Kent og især Lancelot 'Capability' Brown bestræbte sig på at udvikle i ren form i 1700-tallets engelske landskabshaver. "Det stiliserede bakkelandskab" kaldte C.Th. Sørensen det i sine bøger om europæiske haveanlæg (Sørensen 1959). Bugtede linjer og glatte flader blev udpeget som skønhedens karakteristika af samtidige teoretikere som William Hogarth (1753/1997) og Edmund Burke (1757/1990). Landskaber forekom allersmukkest, når de lignede en ung kvindes ansigt.

Figur 5.4. Bjergtoppen over det dramatisk-voldsomme landskab har langt fra mistet sin tiltrækning. Til venstre Caspar David Friedrichs 'Der Wanderer über dem Nebelmeer' fra 1818 (Hamburger Kunsthalle). Til højre er vandrere 200 år senere lige så fængede af bjergtoppen og udblikket over et lavere liggende (i dette tilfælde færøsk) tågehav (foto: FA).

Samtidig rummer anlæggene ofte en række landskabselementer, som præferenceundersøgelser senere har påvist som attraktive for mennesker: vand, udsyn, udsigtspunkter, gemmesteder, ro, harmoni, frugtbarhed. Den britiske geograf Jay Appleton har argumenteret for, at disse elementer modsvarer de savanne-agtige betingelser, som de første mennesker udvikledes under, og at de derfor kan forventes at sætte vedvarende præg på opfattelsen af god natur, selv når nye betydninger lægges til (Appleton 1975).

Det sublime: den overvældende natur

'Det skønne' blev af 16-1700-årenes æstetik-teoretikere kontrasteret med 'det sublime', det overvældende dramatiske natursceneri, der samtidig skaber frygt og attraktion. Her er der langt fra tale om forhold, der udstråler nytte eller behag. Tværtimod er sublim natur skræmmende i kraft af sin størrelse, voldsomhed eller utilnærmelighed. Sublim natur ligger ud over vanlige menneskelige skalaer; man kan ikke omfatte den med sin forestillingskraft, som filosofen Kant bemærkede (Kant 1790/1974). Samme Kant skelnede mellem matematisk- og dynamisk-sublim natur. Den første henviser til det uoverskueligt store – som bjergmassivet eller det tilsyneladende endeløse hav. Den anden refererer til voldsomme kraftudladninger – som tordenvejr eller orkanagtige storme – hvis æstetiske tiltrækning dog antagelig fordrer, at betragteren selv befinder sig i sikkerhed.

Man kan spørge, hvor relevant begrebet ‘sublim natur’ er i dansk sammenhæng. Der er kun få oplagte eksempler som Møns Klint eller Vesterhavskysten i stormvejr. Går man et spadestik dybere, genfinder man dog skalaer helt ude af proportion med de menneskelige i landskabets geologiske strukturer, der afspejler årtusindlange udviklingsforløb. De færreste strukturer kan siges at være i fare for at gå tabt, men ofte vil synligheden, og dermed en væsentlig del af fortælleværdien, være truet.

Tiltrækningen ved det sublime er interessant, fordi den så åbenlyst går langt ud over såvel det nyttige som det behagelige. Den er endnu mere uafhængig af disse interesser end tiltrækningen til det skønne – hvilket ikke forhindrer, at man kan være passioneret optaget af dens virkning. Det indikerer, at æstetisk optagethed ikke kan reduceres til subjektivt behag eller velbefindende, men fordrer en form for intellektuel distance.

Det pittoreske: den organisk-disharmoniske natur

Dette forhold er også tydeligt i forbindelse med den tredje og senest tilkomne af de tre natur- eller landskabsæstetiske hovedkategorier hos 1700-tallets (britiske) teoretikere, nemlig *the picturesque* eller ‘det pittoreske’, som det hedder i dansk tradition, selvom betegnelsen her ofte også bruges i en mere sødladen betydning om nostalgisk prægede scenerier. I den britiske tradition blev det imidlertid indført for at distancere sig fra ‘det skønnes’ lidt for glatte og ferske idealer. Var et område *picturesque*, var det ifølge teoretikere som William Gilpin (1792), Richard Payne Knight (1805) og Uvedale Price (1796) anderledes knortet, kompliceret og i mange henseender disharmonisk med væltede træer og nedfaldne grene. Til gengæld forblev det i modsætning til skønne glatte landskaber vedvarende interessant i kraft af sin kompleksitet – som et rynket ansigt, der udtrykker mange lag af levet liv.

Det pittoreske landskab var udfordrende for besøgende. Det dramatisk-disharmoniske natursceneri kunne samtidig optræde som spejl for stærke følelser som i Goethes samtidige roman om *Den unge Werthers lidelser*. Og besøgende kom der stadigt flere af de steder, som udpegedes som pittoreske. Især Gilpins skrifter blev rejseguides for et stigende antal briter, der udforskede og siden engagerede sig i bevarelsen af relativt upåvirkede områder uden for de stadigt mere effektivt dyrkede landbrugsområder, der skulle sikre fødevarer til eksplosivt voksende industribyer. I dansk sammenhæng blev begreberne det skønne, det sublime og det pittoreske første gang anvendt af Chr. Molbech i dennes “scientistisk-antiquarisk-æstetiske” Danmarks-beskrivelser fra 1811-1815 (Guldberg 2005).

Den narrative og kuriøse natur

I 15-, 16- og 1700-tallets fyrsters naturhistoriske kabinetter, menagerier og botaniske haver spillede det spektakulære og kuriøse en fremtrædende rolle. Både overraskelsesmomentet og fortælleværdien var høj i forhold til besøgende, og frygten for tab voksede med genstandens sjældenhed. Det særegne bragtes frem i lyset og sikredes for eftertiden. En tilsvarende interesse for det særegne og opsigtsvækkende kan genfindes i de tidlige bestræbelser på at bevare genstande og områder i det åbne land (Mertz 1909).

I Danmark brugte man ved indledningen til det 20. århundrede betegnelsen ‘naturmindesmærker’ efter tysk forbillede. Alexander von Humboldt talte allerede i begyndelsen af 1800-tallet om ‘naturmonumenter’; hundrede år senere brugte den tyske naturfrednings førstemand, Hugo Conwentz, udtrykket *Naturdenkmäler*. Det, der i Danmark søgtes sikret under denne etikette, var store, gamle knudrede træer (Kongeegen, Storkeegen etc.), store sten (Rokkestenen i Paradisbakkerne), markante klipper (Helligdomsklipperne) eller sandformationer (Råbjerg Mile), kildevæld (Fosdalen), bemærkelsesværdige geologiske formationer (Møns Klint), ejendommelige skovpartier (Tisvilde Hegn) eller områder med interessante forekomster af planter (orkideer) og dyr (Tipperne). At tale om et udendørs raritetskabinet er at gå for vidt, men det særegne blev tilkendt en fremtrædende plads. “Naturruiner” og “søndags-

Figur 5.5. Markante og dramatiske geologiske landskabselementer som Møns Klint var blandt de tidligst udpegede bevaringsværdige “naturmonumenter.” Klinten blev dog først endeligt fredet i 1980-1984 (foto: FA).

natur” er begge betegnelser, Poul Henningsen polemisk anvendte i sine udfald mod Naturfredningsforeningen i slutningen af 1920’erne.

Interessen for det sjældne og særegne med stor fortælleværdi genfindes i bestræbelsen på at bevare genstande og områder med historisk betydning. Denne bestræbelse hænger snævert sammen med den moderne nationalstats dannelse i 1800-tallets begyndelse og behovet for at fremdrage og hæge om nationale symboler. Velkendt i dansk sammenhæng er kunsthistorikeren Niels Laurits Høyens bestræbelse på at fremme en særlig dansk kunst med nationale motiver. Tilsvarende findes helt fra 1800-tallets begyndelse en indsats for at bevare historisk markante genstande og træk i det åbne land. Mest tydeligt kom det til udtryk i indsatsen i forhold til bevarelse af gravhøje og stensætninger, men også en nyere ruin som Hammershus blev fredet i 1822. Det var langt fra alene et dansk fænomen. På de britiske øer dannedes eksempelvis i 1895 den indflydelsesrige *National Trust for places of historic interest or natural beauty*, der skulle sikre bevarelse af markante og bemærkelsesværdige bygninger, haver, landskaber, klippepartier, udsigtspunkter etc.

Vildnisset

Hvor det for briterne handlede om at sikre det skønne og pittoreske – og om at opsøge det sublime i andre lande, var det i højere grad *wilderness*, vildniset eller vildmarken, som blev omdrejningspunkt for naturbeskyttelse i den amerikanske tradition. Helt præcis var der dog fra 1800-tallets slutning tale om to konkurrerende tilgange til natur- og landskabskvalitet. På den ene side *conservation*, dvs. bevarelse gennem det, der senere blev kendt som *ecosystem management* med henblik på vedvarende brug af ressourcer. Den i kapitel 1 nævnte formand Gifford Pinchot var her bannerfører. På den anden side *preservation*, dvs. bevarelse af oprindelige og vedvarende uberørte vildnis-områder. Verdens første nationalpark, Yellowstone, blev oprettet i 1872 netop som vildnisområde. John Muir var i perioden omkring skiftet fra 18- til 1900-tallet positionens vigtigste talerør og hovedinitiativtager til en række nationalparker.

Konflikten mellem *conservation* og *preservation* kulminerede i en berømt sag, hvor de som oftest allierede Pinchot og Muir stod på hver sin side. Spørgsmålet var, om den tidligere gletcherdal Hetch Hetchy skulle opdæmmes og anvendes som vandreservoir for San Francisco, selvom den som søsterdal til Yosemite-dalen var del af det siden 1864 statsligt beskyttede Yosemite-område (i 1906 ophøjet til nationalpark). Spørgsmålet blev rejst i 1882, men fik fornyet aktualitet efter det store jordskælv med efterfølgende brande i San Francisco i 1907. Sagen endte i 1913 med vedtagelsen af *Raker Act*, der godkendte etableringen af O’Shaughnessy-dæmningen, der stod færdig i 1923.

Figur 5.6. “De virkelige kendsgerninger om Hetch Hetchy” blev fremlagt i en særudgave af San Francisco Examiner den 2. december 1913 (til højre), samme dag som senatet skulle stemme om opdæmningen af den indtil da fredede dal (billedet til venstre).

For Muir var vildniset den autentiske, menneskefrie natur. Ikke blot et oplagt mål for videnskabelige ekspeditioner, men et helligt sted, hvor skaberens hensigter kunne aflæses i uforfalsket udgave. Han sammenlignede opdæmningen af Hetch Hetchy-dalen med oversvømmelse af templer og katedraler. Vildniset var samtidig det ægte hjemsted for diversiteten af biologiske organismer og ikke mindst et værdifuldt modbillede til det kunstigt-falske, styrede og planlagte liv i byerne. Et besøg i vildnisområder, hvor man genoprettede kontakten med “moder Jords rødder”, kunne derfor fungere som terapeutisk pleje for stressede bymennesker. Det primitive friluftsliv i ægte natur genoprustedes svækkede dyder. Nationalparkerne fremstod som koncentratrater af sublim storhed, pittoresk kompleksitet og naturmæssig ægthed – på én gang som afspejlinger af og forbilleder for nationen selv (bl.a. Muir 1901/1991).

Den misantropiske arv fra Muir har været stærk i amerikansk tradition. Fokuseringen på vildniset har stået i kontrast til den europæiske tradition for naturbeskyttelse. Her har forestillingen om vildniset ikke haft en tilsvarende betydning. De fleste områder har været så præget af menneskelig tilstedeværelse, at det dårligt gav mening at tale om uberørthed. Europa har heller ikke på samme måde som USA oplevet en hastig og voldsom omstilling fra tilsyneladende uberørthed (bortset fra indianske “naturfolk”) til åbenlys menneskelig dominans.

Og dog nævnes allerede ved den danske naturfrednings start i begyndelsen af 1900-tallet et ønske om efter amerikansk forbillede på udvalgte områder at bevare “Naturen i dens oprindelige Skikkelse” med tilhørende vilde plante- og dyrearter – forudsat at der ikke opstår konflikt med væsentlige “Kulturinteresser” (Mertz 1909). Inden for de seneste årtier er den amerikanske tradition igen dukket op på europæisk,

herunder også dansk, grund under betegnelser som ‘naturkvalitet’ og ‘økologisk integritet’. Det skal vi vende tilbage til senere.

Naturtyper og vilde organismer

I dansk tradition spillede bevarelse af en mangfoldighed af naturtyper tidligt en vigtig rolle i kraft af bl.a. Eug. Warmings centrale rolle i naturfredningssagens opkomst ved overgangen fra det 19. til det 20. århundrede. Warming var pioner i beskrivelse og klassifikation af plantesamfund (Warming 1895), og som formand for det Udvalg for Naturfredning, der i 1905 nedsattes i fællesskab af henholdsvis Naturhistorisk, Botanisk og Geologisk Forening, så han det som en vigtig opgave at bevare ikke blot sjældne og truede arter, men også eksempler på naturtyper i “oprindelig tilstand”. Ikke kun smukke og ejendommelige naturtyper burde bevares. Alle plantesamfund skulle om muligt sikres steder, hvor de kunne fortsætte med at eksistere.

Det var ikke befolkningens friluftsliv eller adgangen til oplevelsesrige miljøer, der stod i centrum. Modsat den i 1911 stiftede Forening for Naturfredning orienterede Udvalget for Naturfredning sig primært ud fra et biologisk synspunkt med et hovedsigte om at sikre mulighed for videnskabelige undersøgelser. Udvalget opponerede derfor logisk nok mod den konkurrerende Forening for Naturfrednings hensigt om at øge befolkningens adgang til markante naturområder.

Selvom den videnskabelige interesse var primær for udvalget, var den dog langt fra eksklusiv. Sikringen af fristeder for vilde dyr og planter kan også ses som en hjælpende hånd til organismer, der presses af et øget antal menneskers mere intensive brug af det åbne land. Allerede i 1886 skrev zoologen Oluf Winge da også i en berømt bog om *Jægernes skadelige dyr*, at det var ønskværdigt at bevare områder, hvor vilde dyr kunne leve uden stadigt pres fra menneskelig virksomhed (Winge 1886).

Aktuelle opfattelser af natur- og landskabskvalitet

Den brede definition

I den danske tradition for beskyttelse af kvaliteter i det åbne land har målene fra starten været flersidige. Allerede i det naturvidenskabeligt dominerede Udvalg for Naturfrednings programerklæring fra 1905 beskrives formålet med naturfredning med bred pensel ikke blot som bevaring af “sjældne og ejendommelige Dyr og Planter” og udvalgte eksempler på “hele Dyre- og Plantesamfund”. Der skulle også fokuseres på “særlige naturskønne Egne, Landskaber og Landskabsformer eller andre Naturgenstande, der er ejendommelige for vort Land eller tjener til Belysning af dets Historie”. Det centrale mål var hensynet til kommende generationer: “Efterverdenen” skulle kunne danne sig

et begreb om landets tidligere “naturlige Udseende” og dets “oprindelige Dyre- og Planteverden” (Mertz 1909).

Også den socialt og æstetisk orienterede Forening for Naturfredning havde et bredt sigte, hvor beskyttelse af dyre- og plantearter indgik. Foreningens primære mål var dog, at de “smukkeste og ejendommeligste Omraader” blev beskyttet og åbnet for almenheden. Den første danske naturfredningslov fra 1917 søgte at dække begge organisationers tilgange med en formulering om, at fredningen skulle rettes mod “Omraader, som paa Grund af deres Skønhed eller Ejendommelighed har væsentlig Betydning for Almenheden”, og mod “Omraader, Planter og Dyr samt geologiske Dannelser, hvis Bevarelse af naturvidenskabelige eller historiske Hensyn er af væsentlig Interesse” (Naturfredningsloven 1917).

Et halvt århundrede senere, i loven fra 1961, beskrives de fredningsværdige områder på bemærkelsesværdigt samstemmende måde som for det første “områder, som på grund af deres skønhed, beliggenhed eller ejendommelighed har væsentlig betydning for almenheden”, herunder områder med “udsigter, beplantninger, træer, trægrupper, stengærder, levende hegn eller lignende”, og for det andet “områder, planter og dyr, samt geologiske dannelser, hvis bevarelse af naturvidenskabelige, undervisningsmæssige eller historiske hensyn er af væsentlig interesse” (Naturfredningsloven 1961).

I Naturfredningskommissionens *Betænkning* fra 1967 beskrives hensigten med fredning som et ideelt motiveret behov for at “opretholde landskaber, hvis sammensætning og udseende med flora og fauna er af betydning for befolkningens og videnskabens trivsel” (Naturfredningskommissionen 1967). Fredninger skal sikre, at brug af landet ikke udelukker anvendelse “til rekreative formål, til opfyldelse af landskabelige behov og til forskning og undervisning”.

Betænkningen er især kendt for sin anbefaling af samlede naturparker, der skulle sikre en stor variation af landskaber samlet i karakteristiske egnsområder. Parkerne skulle varetage både “rekreative, landskabsæstetiske og videnskabelig-pædagogiske” behov, hvilket ikke udelukker produktion, da mange karakteristiske landskaber i Danmark netop er produktionslandskaber. I loven fra 1969 beskrives formålet som “at værne Danmarks natur og landskabelige værdier” og “at give befolkningen mulighed for at nyde godt af disse”. Også her nævnes muligheden for at udpege naturparker som “sammenhængende egnskarakteristiske landskaber, hvor de naturfredningsmæssige værdier eller interesser har en særlig rig koncentration” (Naturfredningsloven 1969).

Den moderne naturbeskyttelseslovs formål adskiller sig ikke radikalt fra de tidligere, men opretholder tværtimod den brede tilgang. Formålsparagraffen er således åbenlyst pluralistisk og søger at favne alle interesser: “At værne landets natur og miljø, så samfundsudviklingen kan ske på et bæredygtigt grundlag. At beskytte naturen med

Figur 5.7. Mols Bjerge er den ene af de tre første nationalparker med kvaliteter fra flere af de nævnte forvaltningsparadigmer. Ud over de landskabsmæssige kvaliteter rummer området således en række beskyttede naturtyper og arter samt diverse levn af menneskelig virksomhed, bl.a. spor efter hjulplov fra Middelalderen. Området på billedet har netop været gennem en naturgenopretning, hvor plantageskov er fjernet (foto: FA).

dens bestand af vilde dyr og planter samt deres levesteder. At beskytte landskabelige, kulturhistoriske, naturvidenskabelige og undervisningsmæssige værdier. At forbedre, genoprette og tilvejebringe områder, der er af betydning for vilde dyr og planter og for landskabelige og kulturhistoriske interesser” (Naturbeskyttelsesloven 1992).

Det er stort set de samme hensigter, der formuleres i formålsparagraffen ved oprettelsen af nationalparker i 2007 som “større sammenhængende naturområder og landskaber af national og international betydning” (Nationalparkloven 2007). Naturens kvalitet og mangfoldighed skal sikres. Der skal skabes større kontinuitet og gives mulighed for fri dynamik. Landskabelige, geologiske og kulturhistoriske værdier skal beskyttes. Hertil føjes så krav om, at befolkningen ikke blot skal bruge og opleve parkerne, men tillige inddrages i deres etablering og udvikling – samt at lokalsamfundet, herunder ikke mindst lokale erhvervsinteresser, meget gerne må understøttes af etableringen.

Disse brede hensigtsformuleringer dækker over en række forskelligartede interesser, som knytter sig til især fire slags kvaliteter, der ønskes viderebragt til efterkommerne, og som vi skal se nøjere på i det følgende. Det drejer sig primært om kvaliteter, der er knyttet til henholdsvis *biodiversitet*, *vildhed*, *kulturværdi* og *landskab*. Betragter man disse fire kvalitetstyper som forvaltningsparadigmer, kunne man som femte kategori føje *friluftsliv*, som dog i bevaringsmæssig sammenhæng orienterer sig mod en række af de samme kvaliteter som de øvrige fire.

Biodiversitet

Selvom ordet 'biodiversitet' er relativt nyt, fra begyndelsen af 1980'erne, er den bagvedliggende idé om biologisk forskellighed og om ønskværdigheden af at bevare den langt ældre (Arler 2009). Den diversitet, som søges bevaret, har mange dimensioner og kan opgøres på flere niveauer. I FN's Biodiversitetskonvention fra 1992 betones tre niveauer. Ud over en mangfoldighed af arter tilstræbes stor forskellighed både under artsniveau, dvs. af underarter, sorter, varieteter etc., og over artsniveau, dvs. af biotoper, habitater, økosystemer, naturtyper, alt efter hvilket begreb man foretrækker at anvende.

Ikke blot niveau, men også skala er vigtig, når man taler om biodiversitet. Selvom lokal artsdiversitet ofte er væsentlig, især hvor mange lokale arter er endemiske, som i de tropiske regnskove, så er den det ikke altid. Man vil ofte kunne øge den lokale artsdiversitet på steder med vanskelige forhold, hvis man gør vilkårene lettere ved eksempelvis at tilføre næring. Det vil så blot betyde, at de sjældne arter, som overlever under vanskelige forhold, forsvinder – og diversiteten på højere niveauer, nationalt eller globalt begrænses. Stor artsrigdom er heller ikke meget værd, hvis få arter totalt dominerer (som på marker og i plantager), og der kun findes ganske få eksemplarer af hver af de mange andre arter.

Ud over artsrigdommen selv betyder divergensen mellem arterne naturligvis noget. Jo mere forskelligartede udviklingslinjer, der er repræsenteret, og jo større forskelle i karaktertræk, arterne har, desto mere divergens er der tale om. Alt andet lige vil vi – både af videnskabelige og æstetiske grunde – gerne bevare en bred palet af livsformer, egenskaber og udviklingslinjer. I funktionel forstand vil forskellighed naturligvis også være vigtig, hvis alle de såkaldte økosystemtjenester, som mennesker har brug for, skal bevares i intakt stand.

I nyere dansk naturforvaltning dukker målet om biodiversitet mest markant op to steder. Det ene sted er i Naturbeskyttelsesloven (før 1992: Naturfredningsloven), hvor en række naturtyper – de såkaldte § 3-områder: heder, ferske enge, moser, strandenge, strandsumpe og overdrev – siden 1969 har været udpeget som beskyttelsesværdige på linje med oldtidsminder som gravhøje, stensætninger etc. Også strand- og klit-områderne langs kysterne er fredede. Hertil kommer beskyttelsen gennem strand- og skovbeskyttelseslinjer. Begrundelsen for at beskytte disse områder har fra starten været en kombination af videnskabelige og æstetiske interesser. Landskabelig variation har således sammen med diversitet af vilde dyr og planter været faste pejlemærker i dansk naturbeskyttelse gennem årtier.

Det andet sted er EU's Habitatdirektiv fra 1992, der i et appendiks opregner naturtyper – langt flere end i Naturbeskyttelsesloven – og arter med krav på beskyttelse (EU 1992; jf. også kapitel 8 og 21). Direktivet er omsat til dansk lovgivning med Miljømålsloven fra 2003 og danner grundlag for etableringen af det såkaldte Natura

2000-netværk af beskyttede områder. Direktivets overordnede mål er det samme som den danske Naturbeskyttelseslovs, nemlig bæredygtighed. Ud over beskyttelse og forbedring af kvaliteten af det menneskelige miljø, tolkes bæredygtighed som bevarelse af en variation af naturtyper samt vilde dyr og planter som “en del af Fællesskabets naturarv”. At det handler om diversitet snarere end om uberørthed, understreges af en bemærkning om, at det for at sikre diversiteten kan være nødvendigt “at opretholde eller endog at fremme udfoldelsen af menneskelige aktiviteter” (EU 1992).

EU indskrev i det 6. miljøhandlingsprogram fra 2002 et mål om inden for et årti at standse det fortsatte tab af biodiversitet inden for Europa – og samtidig medvirke til at standse tabet af biodiversitet på globalt plan. Da målet viste sig umuligt at opfylde inden for tidsrammen, vedtog EU i marts 2010, at målet i stedet skulle nås inden udgangen af 2020. Den langsigtede vision er, at biodiversiteten og de økosystemtjenester, den yder – det, økonomer betegner som “naturkapital” – beskyttes og genetableres på hensigtsmæssig vis frem til 2050. I målsætningen pointeres økosystemtjenesternes nytte, men den er omvendt ikke strengt nyttepræget. Der henvises således også til biodiversitetens “iboende værdi” ud over dens bidrag til menneskers trivsel og økonomiske velstand.

Endnu et eksempel på et centralt udspil med fokus på biodiversitet er Wilhjelmudvalgets indflydelsesrige rapport *En rig natur i et rigt samfund* fra 2001. Her tales ganske vist i vid udstrækning om “naturbeskyttelse” og om, at der skal være “mere plads til natur”, men reelt er der tale om beskyttelse af biologisk diversitet. Udvalget skriver da også udtrykkeligt, at når rapporten taler om “natur”, “naturressourcer” og naturkapital”, så er det i realiteten “Økosystemerne med deres livsnødvendige funktioner samt levestedernes, arternes og genernes mangfoldighed”, der refereres til (Wilhjelmudvalget 2001).

Helt i tråd hermed er Natur- og Landbrugskommissionens for nyligt publicerede rapport *Natur og Landbrug – en ny start* fra april 2013. Når der også her tales både om “mere natur” og om “den nødvendige forbedring af den danske natur” gennem bl.a. “naturpleje” og øget beskyttelse af småbiotoper, så menes der primært øget fokus på biologisk mangfoldighed – og igen især med reference til EU’s Habitatdirektiv.

Bevarelse af diversiteten af arter og biotoper kan begrundes på forskellig vis og med henvisning til forskellige værdisæt (MEA 2005; Arler 2009; TEEB 2010). Henviser man alene til nytteværdi i en relativt snæver forstand, er en række arter og biotoper næppe værd at bevare. Det gælder selv, hvis man medtager optionsværdien, dvs. muligheden for senere at benytte arter til formål, man ikke kender i dag – i hvert fald hvis optionsværdien afvejes med omkostningerne ved at bevare arten. Skal alle truede arter bevares, kommer man ikke uden om at henvise til bl.a. æstetisk og videnskabelig værdi. Som vi har set, er det da også velanskrevne begrundelser i både dansk og international naturbeskyttelse.

Vildhed, biologisk integritet og naturkvalitet

I amerikansk tradition har betoningen af vildniset, det uberørte, som nævnt haft stor betydning, ikke mindst ved etablering af nationalparker. Også i forbindelse med etableringen af en national vandløbsregulering i 1970'erne blev uberørthed tillagt en central betydning. Vandområdernes "sundhed" eller "kemiske, fysiske og biologiske integritet" skulle genoprettes og bevares, som det hed i de amerikanske *Water Pollution Control Act Amendments* fra 1972. Biologisk integritet skal, ifølge nogle af fortalene for tilgangen, forstås som "et afbalanceret, integreret, adaptivt fællesskab af organismer med en artssammensætning, diversitet og funktionel organisation, der er sammenlignelig med den, der findes på en naturlig habitat i regionen" (Karr & Dudley 1981). Denne definition er søgt operationaliseret i et *Index of biotic integrity* (IBI) med en række relevante måleværdier.

I dansk sammenhæng har vildniset traditionelt spillet en mere begrænset rolle end værdier som det skønne, det karakteristiske, det rekreative, det forskelligartede og det videnskabeligt interessante. De naturparker, som blev foreslået i Naturfredningskommissionens betænkning fra 1967, havde meget lidt med de vilde amerikanske nationalparker at gøre (Naturfredningskommissionen 1967). Naturparkerne skulle være større landskabsfredninger, hvor man søgte at bevare hver egn særlige landskabelige udtryk. Da danske landskaber er stærkt præget af menneskelig virksomhed, ville land- og skovbrug naturligt indgå i naturparkerne. De udvalgte områder måtte, ud over at være repræsentative for en egn, vælges ud fra deres "æstetiske kvaliteter, historiske og videnskabelige betydninger bl.a. i geologisk, botanisk, zoologisk og arkæologisk-kulturhistorisk henseende" sammenholdt med deres "særlige rekreative muligheder".

Heller ikke ved oprettelsen af danske nationalparker fra 2007 var vildnis-tanken central. Tværtimod undlod den daværende VK-regering bevidst at følge de kriterier, som den internationale union af naturfredningsorganisationer (IUCN) havde anbefalet for brug af betegnelsen 'nationalpark'. Her tales der således om en relativt høj grad af vildhed, "økosystemisk integritet" eller "naturlig tilstand" – hvordan det så mere præcis skal tolkes – dog under behørig hensyntagen til lokalbefolkningens ønsker og behov (IUCN 2008).

Der har dog inden for den danske tradition været flere fortalere for vildniset og det uberørte. En af de mere indflydelsesrige repræsentanter er Poul Hald-Mortensen, der i årevis har arbejdet for at beskytte den "oprindelige" eller "autentiske" natur, der både udviser "større rigdom og geografisk særpræget variation" (Hald-Mortensen 1990). Hald-Mortensen har både været aktiv i Naturfredningsforeningen, hvor han indtil for nylig var vicepræsident, og ikke mindst som rådgivende biolog ved de ressourcestærke Aage V. Jensens Fonde, der netop har opkøbt en række relativt upåvirkede områder med henblik på beskyttelse. Mere generelt har uberørte områder spillet en

Figur 5.8. Nationalparken i Thy rummer nogle af de mest øde og vilde landskaber, man kan finde i Danmark. De er dog også svangre med fortællinger om tiden som levested for mennesker. Området er præget af tidligere menneskelig virksomhed – jagt, høst af lyng og tørv, afgræsning af får etc., der bl.a. har øget sandflugten – og fastholdes nu i en bestemt tilstand gennem bl.a. afbrænding af bedelyngen. I sådanne øde åbne landskaber kan der også tidligere have været træbevoksning, som er forsvundet på grund af menneskelig overudnyttelse (foto: FA).

vigtig rolle som referenceområder i økologisk videnskab, når man har skullet vurdere betydningen af menneskers ofte voldsomme og uregelmæssige og dermed tit negative påvirkninger af den vilde flora og fauna.

Overordnet set findes der to tolkninger af uberørthedens betydning. Lægger man hovedvægten på en fundamental dualisme mellem menneske og natur – en dualisme med dybe religiøse rødder – og på fortællingen om uberørthed som en fortælling om autenticitet og ægthed, udelukkes alle former for naturgenopretning og naturpleje. Enhver menneskelig indvirkning gør naturfortællingen falsk (f.eks. Elliot 1982; Katz 1992). Den dualistiske tilgang undergraves dog af, at den menneskelige tilstedeværelse under alle omstændigheder har påvirket alle områder betragteligt ikke blot gennem klimaændringer, forsurening, pesticid- og kvælstofnedfald, fysiske spærringer etc., men også ved fjernelse af de mange større pattedyr (bæver, bison, elg, vildsvin, skovelefant, ulv, bjørn etc.), som tidligere har præget landskaberne betragteligt.

Undviger man på darwinistisk vis dualismen og nøjes med at pointere, at begrænsning af menneskelig påvirkning ofte giver bedre betingelser for et rigt og varieret plante- og dyreliv – ikke fordi vi mennesker er unaturlige, men fordi vore påvirkninger er voldsomme, dominerende og uregelmæssige – så kan naturgenopretning derimod fint komme på tale, forstået som genopretning af bevaringsværdige naturtyper. Man kan så forsøge at genindføre forsvundne pattedyr, søge velegnede erstatninger eller foretage andre former for pleje, der forventes at retablere livsbetingelser, som passer

godt for en stor del af de arter, der har levet her i meget lang tid. En sådan ikke-dualistisk tilgang ligger ikke langt fra biodiversitets-tilgangen.

Vildnistilgangen fik vind i sejlene i 1990'erne under betegnelsen "naturkvalitetsplanlægning". Første udspil var Århus Amts udkast til *Naturkvalitetsplan* fra 1997 (Århus Amt 1997), der var et bidrag til regionplanen med bud på, hvordan § 3-områder kunne kvalitetsbedømmes. Et par år efter udkom rapporten *Naturkvalitet – kriterier og metodeudvikling* fra Danmarks Miljøundersøgelser (Nygaard et al. 1999; jf. også kapitel 20). Rapporten argumenterede for, at man i naturforvaltningen skulle betragte "den uberørte, den oprindelige og den vilde natur som udtryk for den højeste naturkvalitet". Begrundelsen har mere end en snert af før-darwinistisk fundamentalisme. "Naturen må nødvendigvis ud fra biologiske kriterier betegnes som den bedste til at skabe god natur", hedder det eksempelvis. Selvom formuleringen er noget kryptisk og spiller på to forskellige betydninger af ordet 'natur', så er meningen tydelig nok: Natur uden mennesker er god og ægte; menneskene tilhører ikke naturen, men degraderer den allerede ved deres blotte tilstedeværelse.

Rapporten anbefaler fire kriterier ved bedømmelse af god natur. Første kriterium er *vildhed*, "den frie udfoldelse af de naturlige processer uden menneskelige påvirkninger". Kriterium nummer to er *oprindelighed*, forstået som "naturtypemæssigt eller typologisk oprindeligt (naturligt hjemmehørende)", og hvor menneskelige indgreb igen udgør det afgørende skillepunkt. Tredje kriterium er *kontinuitet* uden voldsomme menneskelige indgreb både i tid og i rum. Endelig tilføjes *autenticitet* eller ægthed som et lidt afvigende fjerde kriterium: Mennesker må ikke få et landskab til at fremstå som noget andet, end det faktisk er, og må f.eks. ikke kunstigt udsætte arter, som ikke selv har formået at indfinde sig.

Rapporten er som nævnt delvis formuleret i før-darwinistiske termer. Det er der nu ingen grund til. De centrale pointer kan udmærket formuleres, uden at vi mennesker skammes ud af naturen. Det afgørende er jo, at menneskers adfærd er så voldsom, at mange arter har svært ved at overleve indgreb. Lidt polemisk formuleret har menneskene efterhånden gjort naturen så vild, at mange arter har brug for en beskyttet bolig. Disse beskyttede steder vil passe truede arter bedst, hvis de er indrettet på måder, som arterne gennem årtusinder har afpasset sig efter. Her vil der typisk på grund af lang tids tilvænnning være en relativt høj diversitet af specialiserede arter, som kan fastholdes uden tilbagevendende understøttende indgreb.

Omvendt kan der på grund af menneskers massive tilstedeværelse være behov for at sætte ind med pleje i form af f.eks. importerede græssere, nippere eller bævere til erstatning for dem, der tidligere i årtusinder prægede flora og fauna, men nu er forsvundet på grund af menneskelig aktivitet. I de seneste fremstillinger af tanken er det *rewilding* i form af en genskabelse af Eem-tidens dyre- og planteverden – dvs. fra

perioden før seneste istid – der fremstår som en ultimativ, omend uopnåelig ambition. I Eem-tiden var den sent tilkomne art *Homo sapiens* endnu ikke indvandret, og naturen var derfor – set gennem før-darwinistiske briller – endnu “ægte”. Hvorvidt kravet om autenticitet kompromitteres af bestræbelsen på at reproducere fortidens systemer, bliver det sværere at give skråsikre svar på, når først den før-darwinistiske fundamentalisme er forladt.

Idealet om vildhed og uberørthed er også centralt i EU's Vandrammedirektiv (jf. kapitel 8 og 9). Betegnelsen ‘højeste økologiske kvalitet’ tildeles vandområder med “meget ubetydelige menneskeskabte ændringer ... i forhold til, hvad der normalt gælder under uberørte forhold”. Lidt senere hedder det tilsvarende, at de målte værdier i disse områder “svarer til, hvad der normalt gælder for den pågældende type under uberørte forhold” (bilag V). Igen kan begrundelsen være før-darwinistisk: Da mennesker ikke er natur, er natur bedre, jo mindre mennesker har blandet sig – eller baseret på den erfaring, at menneskelige indgreb ofte er så voldsomme og uregelmæssige, at de ødelægger livsbetingelserne for især specialiserede arter, som har levet der, længe før menneskene kom til.

Bedømmelseskriteriet er dog under alle omstændigheder temmelig fiktivt, eftersom det vil være svært at sige, hvordan forholdene ville have set ud, hvis *Homo sapiens* ikke havde sat sine spor. Hvilken rolle forventes f.eks. bævere, elefanter, flodheste eller *Homo neanderthalensis* at have spillet?

Kulturhistorien og kulturlandskabets kvaliteter

I DMU-rapporten om naturkvalitet pointerer forfatterne, at de alene forholder sig til naturkvaliteten ud fra biologiske kriterier, men at “der i en bredere vurdering af naturkvalitet kan indgå andre kriterier, herunder bl.a. æstetiske, produktionsmæssige/økonomiske, rekreative og jagtmæssige værdier” (Nygaard et al. 1999). De distancerer sig dermed klogeligt fra den fundamentalisme, som andre formuleringer ellers peger i retning af. Det understreges samtidig, at en vurdering af naturkvalitet ikke kan reduceres til en vurdering af uberørthed, og at genuin naturkvalitetsplanlægning må benytte sig af flere komplementære sæt af kriterier (jf. også kapitel 20).

Et af disse supplerende sæt af kriterier er knyttet til kulturhistoriske værdier. De har spillet en central rolle i forvaltningen af det åbne land helt tilbage fra begyndelsen af 1800-tallet, hvor nationalstaten nåede at opruste ideologisk, inden de udskiftede entreprenante bønder helt havde sløjft det åbne lands kulturspor (jf. bl.a. Kristiansen 1990). Det var således ikke noget nyt påfund, da den første naturfredningslov fra 1917 understøttede bevarelsen af fortidsminder som gravhøje, stendysser, befæstningsanlæg og andre markante ruiner.

Den natur, som loven søgte at frede, var på ingen måde menneskefri, men ofte netop markant præget af mennesker. En række enkeltstående værker blev trukket frem som unikke goder af national betydning og krævet bevaret for eftertiden. Det samme er tilfældet med de parallelle bygningsfredninger, der tilsvarende understøttedes gennem den første danske bygningsfredningslov fra 1918. I dag er tæt på 10.000 bygninger fredede for eftertiden på grund af deres historiske betydning, arkitektoniske værdi, originalitet eller betydning i det lokale miljø.

I 1980'erne og især 90'erne blev indsatsen udvidet til at identificere og beskytte mere omfattende strukturer, som kan aflæses i kulturelt prægede landskaber. I begyndelsen af 1980'erne udsendte den daværende Fredningsstyrelse flere vejledninger om inddragelse af kulturhistoriske interesser i planlægningen, og sidst i 1980'erne startede den daværende Planstyrelse udgivelsen af de såkaldte "Kommuneatlas", hvor bevaringsværdige elementer og strukturer i byerne blev kortlagt. Især med det Svend Auken-ledede Miljøministeries udmelding om en opprioritering af kulturmiljøområdet i regionplanlægningen fra midten af 1990'erne startede en proces, som bragte de mere sammenhængende kulturmiljøer i fokus – en proces, der dog blev nedprioriteret en del efter regeringsskiftet i 2001.

Der blev i dette forløb udgivet flere publikationer, der dels identificerede de værdier, som skulle lægges til grund for bevaringsindsatsen, dels foretog en udpegning af sammenhængende kulturmiljøer – fra hovedgårdsmiljøer og udskiftede landsbyer over stationsbyer og industrimiljøer til villakvarterer og fritidslandskaber – som fortjener særlig opmærksomhed (Etting & Møller 1996; Skov- og Naturstyrelsen 2002). Det, man søger at beskytte, er ikke blot det helt unikke, som ikke findes andetsteds, eller det, der er relativt sjældent. Også miljøer, som kan betegnes som typiske, egnsspecifikke eller som repræsentative for et område eller for en periode, er det værd at bevare tydelige spor af for eftertiden. Jo flere autentiske og forbundne spor, der var efterladt, jo bedre, især hvis sporene har stor historisk kildeværdi. De prioriterede kulturmiljøer har typisk stor oplevelsesværdi, både direkte og i kraft af fortællerværdien. Begge dele medvirker naturligvis til at skabe høj identitetsværdi for lokale beboere både nu og i fremtiden.

Landskabskvalitet

I dansk natur- og landskabsforvaltning har beskyttelsen af skønne, markante og særegne landskaber været et centralt element lige siden forvaltningens spæde start i begyndelsen af 1900-årene. Denne indsats ligger i naturlig forlængelse af 1800-tallets maleres bestræbelser på at skildre det skønne, det pittoreske og det sublime i de nationalt særegne landskaber (Oelsner, Overgaard og Højer Petersen 2005). Da Naturfred-

Figur 5.9. I tidlige fredninger var sigtet ofte at sikre markante enkeltstående landskabsselementer mod f.eks. kommerciel udnyttelse. Her molerklitten Hanklit på Mors, fredet i 1934 (foto: FA).

ningsforeningen stiftedes i 1911, var det primært for at varetage landskabsæstetiske og sekundært kulturhistoriske hensyn, og disse hensyn havde sammen med kravet om adgang til interessante naturområder og mulighed for friluftsliv første prioritet i foreningen i hvert fald frem til 1970'erne.

I *Betænkning om Naturfredning* fra 1967 understregedes behovet for at tænke landskaber i større helheder frem for som samlinger af spredte enkeltdele. Det var en af grundene til, at kommissionen anbefalede større egnskarakteristiske naturparker. Disse kunne tilsammen sikre "den størst mulige variation af landskabsindtryk" ikke blot for "de nuværende, men også de kommende generationer". Fremtidige generationer forventedes da også både at bevare "sansen for landskaber" og en intellektuel interesse i at aflæse landskabers udvikling gennem efterladte spor (Naturfredningskommissionen 1967).

I perioden fra 1970'erne og frem nedtonedes interessen for landskabelig skønhed og ejendommelighed dog betydeligt, mens omvendt på den ene side miljø- og sundhedsmæssige aspekter, på den anden biologiske interesser, under nye navne som 'biodiversitet' og 'naturkvalitet', opgraderedes. Forvaltningen skulle professionaliseres og opbygges "på naturvidenskabeligt grundlag", hvilket var et retorisk greb til at sikre,

at visse faglige tilgange – der som adgangstegn fremviste kvantitative resultater – blev inddraget, mens tilgange som den landskabsæstetiske blev søgt tilsidesat. Af samme grund blev de landskabsanalyser, som udførtes på anbefaling fra Naturfredningskommissionen i 1967, tilstræbt “objektive” snarere end fænomenologiske eller oplevelsesbetonede i deres tilsnit.

Interessen for landskabelige værdier fik dog et opsving efter Europarådets vedtagelse af en *Landskabskonvention* i år 2000. Konventionen havde fire hovedformål. For det første skulle den overordnet set øge opmærksomheden over for landskabers kvalitet, værdi og betydning. For det andet skulle den medvirke til at give folk mulighed for faktisk at opleve landskaber af høj kvalitet. Med henblik herpå opfordrede den for det tredje lokale, regionale, nationale og internationale myndigheder til at opstille kvalitetsmål for landskaberne inden for deres respektive områder. Det fjerde sigte var at få borgerne til selv at spille en aktiv rolle i det, der i bemærkningerne til konventionen betegnedes som et “sandt landskabs-demokrati” (Europarådet 2000).

I Danmark blev konventionen fulgt op med udvikling af en landskabskaraktermetode delvist efter britisk forbillede (Caspersen & Nelleman 2005; Swanwick 2002). Da metoden beskrives mere udførligt i kapitel 20, skal jeg kun kort nævne nogle af de centrale kvalitetskriterier, som fremdrages. Overordnet set er de fleste kriterier relateret til geologiske træk, der er så signifikante, at de bliver æstetisk betydningsfulde. Biologiske og kulturhistoriske elementer indgår dog også som brikker i den samlede landskabsoplevelse, selvom der er tale om en arbejdsdeling i forhold til biologiske og kulturhistoriske beskyttelsesinteresser.

Generelt tilstræbes med metoden at registrere træk, som er fremtrædende og tilstrækkeligt objektive til, at der ikke er tvivl om betydningen for oplevelsen af landskabet. Markante terrænformer som klipper, bakker, søer eller smeltedale er oplagte at kortlægge sammen med karakteristiske mønstre og kontraster, oplevelsesrige geotoper, biotoper og kulturmiljøer. Også udsigts- og orienteringspunkter har betydning for oplevelsen af landskabet. For kulturmiljøernes vedkommende noteres synligheden af træk med stor tidsdybde og kontinuitet. Endelig er de enkelte elements aktuelle tilstand og eventuelle trusler vigtig at angive.

De britiske kvalitetskriterier udviser større bredde (Swanwick 2002). F.eks. noteres muligheder for friluftsliv som del af analysen. Også relativt subjektive kvaliteter som muligheder for ro, sanselige og behagelige oplevelser og billedlige kvaliteter. Den britiske rapport nævner også beskyttelsesinteresser af såvel biologisk og geologisk, som arkæologisk, historisk og kulturel art. Vildhed indgår som et særskilt kriterium. Fortællerværdien omfatter steders tilknytning til bestemte personer, herunder kunstnere og skribenter, eller til historiske begivenheder.

Landskabskonventionens anbefaling af, at borgerne inddrages aktivt i processen

med at opstille mål for landskabskvalitet, har ikke mindst været søgt efterlevet i etableringen af nationalparkerne. Med vekslende succes må man sige, for hvor inddragelsen af borgerne nogle steder har været en stor succes, har modstand fra visse grupper andre steder sat oprettelsen af en nationalpark helt i stå (jf. bl.a. DNF 2005 og 2006; Boon et al. 2009; Caspersen 2009).

Afslutning

Vi har i dette kapitel set på en række unikke goder, som er relevante at inddrage i et samlet begreb om bæredygtighed, der ikke blot handler om tilbageholdenhed af hensyn til kommende generationers muligheder for selvvalgt udfoldelse, men også om konstruktivt at sikre en natur- og kulturarv for eftertiden. Grundstammen udgøres af goder eller værdier, som er søgt beskyttet gennem fredninger af forskellig slags.

Det kan være områder, der er billedligt eller på anden måde sanseligt attraktive. Det skønne, det pittoreske og det sublime er klassiske værdier, som i nyfortolkninger stadig har relevans. Markante områders karakter og atmosfære bør ikke forsvinde under ligegyldige projekter. Det iøjnefaldende og det stemningsfulde er mere end spejlinger af tilfældige præferencer. Det forskelligartede har en vedvarende attraktion og er genstand for både æstetisk og videnskabelig interesse, hvad enten vi taler om geologisk, biologisk eller kulturel diversitet. Det samme gælder det historisk signifikante med kulturelt betydningsfuld kilde- og fortælleleværdi. Selvom man ikke er overbevist om troværdigheden af et skarpt skel mellem mennesker og den øvrige natur, kan man stadig ønske at give plads til det vilde, der udvikler sig uafhængigt af menneskelig styring.

Der er fortsat en række dilemmaer og konfliktlinjer i natur-, landskabs- og kulturmiljøforvaltningen. Er ambitionen primært et udvidet vildnis – indrettet med forbillede i Eem-tiden – eller snarere en divers kulturpark, der understøtter fortællinger om menneskelig virksomhed? Skal der tales om kultur-, landskabs- eller naturpolitik? Skal dynamikken gives fri under betegnelser som biologisk integritet og naturkvalitet, eller er målet – med det begrænsede areal, der er til rådighed – en omhyggelig bevarelse af prædefinerede naturtyper i biodiversitetens navn? Er uberørthed det højeste mål, eller skal der i stedet gives plads for målrettet pleje og omhyggeligt beskyttet kulturværdi? Skal der kompenseres for tidligere tab af store dyr som bæver, bison, vildsvin, ulv, los og skovelefant, eller undergraver en sådan indsats blot den aktuelle naturs autenticitet? Og mere overordnet: Skal indsatsen baseres på demokratisk medindflydelse eller på ekspertvurdering?

Tilstedeværelsen af sådanne dilemmaer undergraver ikke betydningen af det åbne lands værdier i et bæredygtighedsperspektiv. De er snarere et tegn på, at området er levende og fuldt af engagerede aktører med hver sit sæt af værdier og kvaliteter, som

de finder det værd at kæmpe for – så de kan gives videre til kommende generationer, som man kun kan håbe på vil værdsætte og viderebringe arven.

Litteratur

- Agger, Peder, Jette Baagøe, Ole Hamann og Jørgen Primdahl: *Dansk naturpolitik – visioner og anbefalinger. Vismandsrapport*, København: Naturrådet 2000
- Appleton, Jay: *The Experience of Landscape*, London: Wiley 1975
- Arler, Finn: *Biodiversitet, Videnskab Kultur Etik*, bd. 1-2, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag 2009
- Boon, T.E., D.H. Lund og I. Nathan: *The national park pilot process introducing new forms of governance in Danish nature politics*, Research Report 1-2009, Vienna: Institute of Forest, Environmental, and Natural Resource Policy 2009 (boku.ac.at)
- Brix, Bo, Per Hansen, Henrik Knuth-Winterfeldt, Veit Koester & Kristian Kristiansen (red.): *Landet og loven*, København: Miljøministeriet 1990
- Burke, Edmund: *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and the Beautiful* (1757), (red.) Adam Phillips, Oxford: Oxford University Press 1990
- Callicott, J. Baird, L.B. Crowder & K. Mumford: "Current Normative Concepts in Conservation", *Conservation Biology* 13 (1), 1999: 22-35
- Caspersen, Ole Hjort & Vibeke Nellemann: *Landskabskaraktermetoden – et kompendium*. Arbejdsrapport nr. 20-2005, Hørsholm: Skov & Landskab 2005
- Caspersen, Ole Hjort: "Public participation in strengthening cultural heritage: The role of landscape character assessment in Denmark", *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 109 (1), 2009: 33-45
- DNF (Den Nationale Følgegruppe vedrørende nationalparker): *Gennemgang af slutrapporter fra nationalpark-pilotprojekter*, Miljøministeriet 2005 (www.danmarksnationalparker.dk)
- DNF: *Rapport*, Miljøministeriet 2006 (www.danmarksnationalparker.dk)
- Elliot, Robert: "Faking nature", *Inquiry* 25 (1), 1982: 81-93
- Etting, Vivian & Per Grau Møller (red.): *De kulturhistoriske interesser i landskabet*, København: Miljø- og Energiministeriet/Skov- og Naturstyrelsen 1996
- Europarådet: *Landskabskonventionen*, Firenze 2000 (naturstyrelsen.dkwww.naturstyrelsen.dk)
- EU: *Rådets direktiv 92/43/EØF af 21. maj 1992 om bevaring af naturtyper samt vilde dyr og planter* (Habitatdirektivet), Det europæiske Råd 1992

- Fink, Hans: "Om landskabet, rette linjer og rundbuestil", i: Hans-Henrik Sass (red.): *Paradokser og etik – landbrugspolitik?*, Landbrugets oplysnings- og konferencevirksomhed 1995
- Gilpin, William: *Three Essays on Picturesque Beauty; on Picturesque Travel; and on Sketching Landscapes: to which is added a poem on Landscape Painting*, London: R. Blamire 1792
- Guldborg, Jørn: "Danmark som billede", i: Oelsner, Overgaard & Højer Petersen 2005
- Hald-Mortensen, Poul: "Den oprindelige natur", i: Brix et al. 1990
- Hogarth, William: *The Analysis of Beauty* (1753), (red.) Ronald Paulson, New Haven & London: Yale University Press 1997
- Hutcheson, Francis: *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue* (1725), (red.) Wolfgang Leidhold, Indianapolis: Liberty Fund 2004
- IUCN (International Union for Conservation of Nature): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, (red.) Nigel Dudley, Gland: IUCN 2008
- Kant, Immanuel: *Kritik der Urteilskraft* (1790), Hamburg: Felix Meiner 1974
- Karr, J.R. & D.R. Dudley: "Index of Biotic Integrity for Aquatic Systems", *Environmental Management* 5, 1981, 44-68
- Katz, Eric: "The Big Lie: Human Restoration of Nature", *Research in Philosophy and Technology* 12, 1992: 231-241
- Knight, Richard Payne: *An Analytical Inquiry into the Principles of Taste*, London 1805
- Kristiansen, Kristian: "Fra romantik over antikvarisme til historisk natursyn", i: Brix et al. 1990
- Lov om nationalparker*, nr. 533 af 6. juni 2007, Miljøministeriet
- Lov om Naturfredning* af 8. Maj 1917, Justitsministeriet
- Lov om Naturfredning*, nr. 140 af 7. maj 1937, Statsministeriet
- Lov om naturfredning*, nr. 194 af 16. juni 1961, Statsministeriet
- Lov om naturfredning*, nr. 314 af 18. juni 1969, Ministeriet for kulturelle Anliggender
- Lov om naturbeskyttelse*, LF 70 91/92, nr. 9 af 3. januar 1992, Miljøministeriet
- Madsen, Flemming Kiilgaard: *Naturfredningssagens historie i Danmark*, Odense Universitetsforlag 1979
- MEA (Millennium Ecosystem Assessment): *Ecosystems and Human Well-being: Biodiversity Synthesis*, Washington DC: World Resources Institute, 2005
- Mertz, August: *Naturfredning – særlig i Danmark*, København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag 1909
- Muir, John: *Our National Parks* (1901), (red.) Alfred Runte, San Francisco: Sierra Club 1991

- Nash, Roderick: *Wilderness and the American Mind*, New Haven & London: Yale University Press 1982
- Naturfredningskommissionen: *Betænkning om naturfredning I*, Betænkning nr. 469, København: Ministeriet for kulturelle anliggender 1967
- Natur- og Landbrugskommissionen: *Natur og Landbrug – en ny start*, København 2013 (naturoglandbrug.dk)
- Nygaard, Bettina et al.: *Naturkvalitet – kriterier og metodeudvikling*, Faglig rapport nr. 285, København: Danmarks Miljøundersøgelser (DMU) 1999
- Oelsner, Gertrud, Iben Overgaard & Anne Højer Petersen (red.): *Udsigt fra Guldalderen*, Maribo/Viborg: Storstrøms Kunstmuseum/Skovgaard Museet 2005
- Price, Uvedale: *An Essay on the Picturesque, as Compared with the Sublime and the Beautiful; and, on the Use of Studying Pictures, for the Purpose of Improving Real Landscapes*, London: J. Robson 1796
- Ray, John: *The Wisdom of God Manifested in the Works of the Creation*, London: Samuel Smith 1691
- Skov- og Naturstyrelsen: *Landskab og kulturmiljø. Miljøkonsekvensvurderinger i det åbne land*, København: Miljøministeriet/Skov- og Naturstyrelsen 2002
- Swanwick, Carys: *Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland*, Cheltenham & Edinburgh: The Countryside Agency & Scottish Natural Heritage 2002
- Sørensen, C.Th.: *Europas havekunst fra Alhambra til Liselund*, København: G.E.C. Gad 1959
- TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity): *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature*, A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB, UNEP/TEEB 2010
- Tuan, Yi-Fu: *Space and Place: The perspective of experience*, London: Edward Arnold 1977
- Warming, Eug.: *Plantesamfund. Grundtræk af den økologiske Plantegeografi*, København: P.G. Philipsens Forlag 1895
- Wilhelmudvalget: *En rig natur i et rigt samfund*, København: Skov- og Naturstyrelsen 2001
- Winge, Oluf: *Jægerens skadelige Dyr*, København: H. Hagerups Boghandel 1886
- Århus Amt: *Naturkvalitetsplan for Århus Amt* 1997